

Erityistä huolenpitoa

Lastensuojelun erityisen huolenpidon käsite ja käytäntö hoivatutkimuksen kentällä

MERJA TARVAINEN & TARU KEKONI

Johdanto

Hoiva on osa jokaisen yhteiskunnan elämänmenoa. Se on välillä vaikeastikin hahmottuva ja monimuotoinen käytäntö ja ilmiö. Se on paitsi jokaiselle kokijalleen tai tekijälleen ainutkertainen asia, niin myös jatkumo, joka ilmenee ja saa merkityksensä kulttuurisesti ja sosiopoliittisesti. Sanaalla sanoen hoiva on eräs aremme ja elämämme rakentaja. (Anttonen & al. 2009; Tarvainen 2012, 164–182.)

Hoiva voidaan määritellä muun muassa käytäntönä, arvona, suhteena tai työnä (Held 2006, 38; Anttonen & al. 2009; Tarvainen 2012, 143–147, 164–182). Juuri tämä moniulotteisuus tekee hoivasta ja hoivaksi käsitteellistetyistä käytännöistä tutkimuskohteen, joka ei toteudu esimerkiksi vain oletettuna ”naisten työnä” tai rajoitu ainoastaan yksityisen toimijuuden piiriin. Se ei myöskään jää abstraktiksi arvoretoriikaksi tai pelkästään konkreettiseksi, raskaaksi ja kuormittavaksi fyysiseksi hoivatyöksi.

Hoivan käsite tarjoaa avaimia monimuotoisten hoivan ja huolenpidon käytäntöjen ymmärtämiseen ja niiden tietoteoreettiseen erittelyyn. Tutkimusalueena hoivatutkimus on erittäin tuore avaus, jossa on vielä monia katvealueita ja vähän tutkittuja kenttiä. Esimerkiksi Anneli Anttonen ja kumppanit (2009, 240) ovat todenneet lapsuuden tutkimuksen uusien avauksien olevan merkityksellisiä mutta edelleen vähäisiä. Lastensuojelun konteksteissa kohdataan ja tuotetaan jatkuvasti tilanteita ja käytänteitä, joita voidaan jäsentää hoivan käsittein. Siksi tutkimuksen vähäisyys onkin tutkimuksellisesti mielenkiintoinen havainto.

Tutkimme mahdollisuuksia erään lastensuojelullisen käsitteen ja käytännön, erityisen huolenpidon, kytkentään osaksi hoivatutkimuksen kenttää sekä hoivan etiikan keskusteluja. Tutkimus on käsitteellis-teoreettinen, mutta linkitty läheisesti lastensuojelun käytännön kenttään ja siellä toteutettuihin toimintatapoihin.

Erityinen huolenpito on Suomen kontekstiin paikantuva käsite, mutta se asettuu kansainvälisesti tarkasteltuna lastensuojelun suljetun laitoshoidon kenttään (Kekoni & al. 2008; Pösö & al. 2010). Lastensuojelututkimuksen linkitystä keskusteluyhteyteen yhä laajenevan ja monimuotoistuvan hoivatutkimuksen kanssa on kuitenkin kansainvälisestikin tarkasteltuna verraten vähän (ks. kuitenkin Holland 2009; Steckley & Smith 2011; Statham & Mooney 2006). Tässä artikkelissa osoitamme, miksi hoivan ja hoivan etiikan tutkimuksen perinne voisi olla tutkimuksellisesti kiinnostava teoreettinen ja metodologinen keskusteluyhteys niin erityisen huolenpidon kuin laajemmin lastensuojelun käsitteiden ja käytäntöjen tutkimukseen. Erityisen huolenpidon käytännön olemme valinneet tarkasteluun osin omien aiempien tutkimusintressiemme pohjalta (esim. Kekoni & al. 2008), osin siitä syystä, että siinä jo käsitteenä tulee esille ”huolenpidon” ulottuvuus. Erityisessä huolenpidossa hoidon ja huolenpidon sisällönmäärittelyt ovat erityisen kiinnostavia siksi, että paitsi se on hoitokäytäntö, se on myös lastensuojelulaissa säännelty rajoittamistoimenpide, jonka käytöllä olennaisesti puututaan yksilön perus- ja ihmisoikeuksienkin toteutumiseen.

Avaamme ensin hoivatutkimuksen orientatiota ja hoivan etiikan näkökulmia, jonka jälkeen keskustelemme erityisestä huolenpidosta käsitteenä ja käytäntönä. Tämän jälkeen tarkastelemme

erityistä huolenpitoa hoivatutkimuksen ja hoivan etiikan kontekstissa sekä pohdimme tämän teoreettisen kehityksen mahdollisuuksia lastensuojelun käsitteiden ja käytäntöjen jäsentämiseen ja aukikirjoittamiseen.

Hoivaa vai huolenpitoa? Hoivatutkimuksen kenttä ja hoivan etiikan lähtökohtia

Jokaisessa yhteiskunnassa joudutaan, tavalla tai toisella, ottamaan kantaa hoivaan ja sen järjestämiseen. Hoivan olennaisuuden havainnointi osana inhimillistä sosiaalista elämänmenoa on kuitenkin usein tutkimuksessa(kin) ollut piiloista, osittaista tai vaiettua (Tronto 2009, 157; Tarvainen 2012, 145–146, 164–175; Nussbaum 2006). Vaikka hoiva on olennainen osa jokaisen yhteiskunnan järjestämistä, tuli tämä moniulotteinen kenttä näkyväksi vasta feministisen kritiikin myötä (Anttonen & Zechner 2009, 19). Laajempi käsitteellis-teoreettinen tarkastelu hoivan yhteiskuntasuhteesta onkin avautunut vasta parin viime vuosikymmenen aikana (Tronto 2009; Nussbaum 2006; Held 2006). Jotain hoivatutkimuksen ajankohtaisuudesta ja uutuudesta kertoo sekin, että Anttonen, Heli Valokiven ja Minna Zechnerin reilu viisi vuotta sitten toimittama teos *Hoiva – Tutkimus, politiikka ja arki* (2009) on ensimmäinen suomenkielinen yleisteos hoivasta ja hoivapolitiikasta.

Hoivan yhteiskuntasuhteen havainnointi ja näkyväksi tekeminen sekä tästä muotoutuva hoivan yhteiskuntatieteellinen tutkimushistoria on kuitenkin huomattavan lyhyt. Käytännössä 1900-luvun jälkipuoliskolla, feministisen kritiikin myötä, muotoutui ensin keskustelu korityöstä ja naisten toimijuudesta 1960–1970-luvuilla. Tätä keskustelua jatkoi 1980-luvulla reproduktio- eli uusintamiskeskustelu, jossa nousivat esiin näkemykset hoivasta työn ja moraalisen toimijuuden sekä ”maailmassa olemisen tavan” suhteina. Tästä juuresta versoi edelleen hoivan etiikan näkökulma, johon erityisesti pohjoismaisessa tutkimuskeskustelussa liittyy vastuurationaalisuudeksi nimetty orientaatio. (Anttonen & Zechner 2009, 16–37; Held 2006.) Reproduktiokeskusteluun liittyy myös sosiaalisten vastuiden yhteiskunnallistumisen havainnointi (Tarvainen 2012; Anttonen & Zechner 2009, 18–35).

Hoivan käsite tuli osaksi tutkimuskeskustelua ja käsitteellistämisen tapaa (vasta) 1980-luvulla. Ai-

emmin hoivan sijasta puhuttiin esimerkiksi huolenpidosta tai hoidosta. Nytemmin hoito kytetään erityisesti hoito- tai lääketieteellisiin puhetapoihin (Anttonen & Zechner 2009, 16–19), kun taas hoivalla viitataan ikään kuin suuremmin yhteiskunnalliseen ulottuvuuteen, joka toki on läsnä myös hoidon käytänteissä. Huolenpidolla ja hoivalla on siis käytäntö- ja käsittehistoriallinen yhteys, ja kuten Anttonen ja Zechner (2009, 17) kiteyttävät: ”Hoiva on käsite, joka sitoo yhteen erilaisia huolenpidon ulottuvuuksia.”

Joan Tronton (2009, 103) mukaan hoiva (merkityksessä *care*) kattaa myös muun kuin vain ihmisten välisen hoivakäytännön, ja liittyy se näin laajempaan sosiaalisten vastuiden ymmärrykseen esimerkiksi ympäristöstä. Lisäksi Tronto (mt.) näkee ongelmallisena hoivan ymmärtämisen vain yksilökeskeisenä käytäntönä ja peräänkuuluttaa vuoroaikautuksen ja toimijoiden välisten suhteiden merkitystä. Kolmantena hoivan etiikan avauksena hahmottuu havainto hoivasta sosio-kulttuurisesti rakentuvana ja ymmärrettynä ilmiönä. Lisäksi hoiva on jatkuva (*ongoing*) prosessi, jossa hoivaa voidaan ymmärtää joko yksittäisinä käytäntöinä tai jatkuvana prosessina. (Tronto 2009, 103–104.) Edelleen Tronton (mt., 104) mukaan hoiva onkin sekä tietyn tyyppistä toimijuutta (*disposition*) että käytäntö. Tämä hoivan etiikan kaksoiskierre tekee siitä metodologisen välineen erilaisten hoivan, huolenpidon ja sosiaalisten vastuidenkin käsitteiden ja käytäntöjen avaamiseen. Erityisen huolenpidon osalta hoivan ympäristö sekä tilallisuuden, spatiaalisuuden merkitys huolenpidossa, saavat omaleimaisia ilmentymiä.

Erityinen huolenpito käsitteenä ja käytäntönä

Lastensuojelun sijaishuollon teoreettinen jäsentäminen ja tutkiminen on mainittu erääksi lastensuojelututkimuksen haasteeksi Suomessa (esim. Eronen 2007, 30; Pekkarinen 2011, 47). Elina Pekkarinen (mt., 47) esittää tekemiensä lastensuojelun asiantuntijahaastattelujen pohjalta, että ”lastensuojelun ilmiöiden tutkimiseen kaivataan teoreettisempia lähestymistapoja, joiden analyttinen taso on käytäntöä abstraktimmalla tasolla”.

Kansainvälisestäkin lastensuojelun sijaishuollon, ja erityisesti suljetun sellaisen, käytännöille on hyvin vaikea löytää sisällöllisiä määritelmiä. Teresa O’Neill (2001, 59) viittaa Davis Berridgeen

ja Isabelle Brodieen (1998) huomauttaessaan, että lastensuojelun laitoksiköiltä puuttuu usein teoreettinen orientaatio, eivätkä ne kykene selkeästi esittämään toimintansa tarkoitusta tai sisältöä. Vaikka Suomessa lastensuojelulaitosten toimintaperiaatteiden näkyväksi tekemistä sekä niiden valvontaa on pyritty uusimman lastensuojelulain ja siihen liittyvän ohjeistuksen perusteella kohentamaan (lastensuojelulaki 427/2007, 79. §; Lastensuojelun ympärivuorokautinen hoito ja kasvatust), lastensuojelun laitoshoidon toimii osin edelleenkin ”teoreettisessa tyhjiössä”. Tämä mahdollistaa pahimmillaan myös lapsen itsemääräämis- tai muita oikeuksia loukkaavien menettelytapojen käytön (Kekoni & al. 2008, 11–12; O’Neill 2001, 59).

Hoivan tutkimusta ja hoivan etiikan jäsentelyjä on muutamissa viime vuosina esitetyissä tutkimuspuheenvuoroissa (Holland 2009; Steckley & Smith 2011) tarjottu keinoiksi määrittellä sisällöllisesti lastensuojelun laitoshoidon käytäntöjä. Laura Steckley ja Mark Smith (2011) tarkastelevat hoivan etiikan näkökulmasta eräitä lastensuojelun laitoshoidon ominaispiirteitä (kuten siihen sisältyviä riskejä ja oikeuksia sekä huolenpidon tilallisuutta). He päätyvät näkemykseen, että lastensuojelun laitoshoidon tulisi ymmärtää pikemminkin käytännön ja moraalisen tehtävänä kuin teknisenä ja rationaalisenä toimintana. (Mt., 184–192.) Steckley ja Smith (mt., 192) viittaavat Heldiin (2006, 11) esittäessään, että hoivan etiikka voisi tarjota eettisemmän ja tehokkaamman keinon laitoshoidon etiikan tarkasteluun, kuin tämänhetkinen malli, jossa eettinen tarkastelu kiinnittyy lähinnä yksiköiden johtamiseen ja muuhun sääntelyyn liittyviin tekijöihin. Hoivan etiikka voisi nostaa tarkastelun kohteeksi myös vallitsevat hoitokäytännöt ja niihin kiinnittyvät mahdolliset laiminlyönnot, mihin juridiikkaan pohjautuva eettinen tarkastelu ei juurikaan kykene. (Steckley & Smith 2011, 192.)

Näkemyksensä liittyy Sally Hollandin (2009) huomioon, jonka mukaan eettinen tarkastelu lasten sijaishuollossa on liittynyt vahvasti nimenomaan sijaishuollon oikeudelliseen ulottuvuuteen, ei niinkään hoitoon tai huolenpitoon ja sen eettiseen tarkasteluun. Julkista keskustelua lastensuojelusta hallitsevat välineellistävät ja lainopilliset puhetaavat, joissa lapsiin kohdistuva hoito nimetään huoloksi (*cared about*), ei hoidoksi tai huolenpidoksi (*cared for*), jolloin lastensuojelutoimenpiteiden kohteena olevilta lapsilta evätään se merkitykselliseen hoivasuhteeseen perustuva hoito, joka lastensuojeluun tulisi lähtökohtaisesti sisältyä. (Steckley

& Smith 2011, 186.)

Erityinen huolenpito on lastensuojelulain määritelly rajoituskäytäntö, mutta samanaikaisesti lastensuojelun erityinen hoitokäytäntö, jota toteutetaan suljetussa ja monin tavoin rajoitetussa ympäristössä. Erityinen huolenpito nojaa teoreettisesti ja ihmisoikeudellisesti käsitykseen siitä, että se on lapsen edun mukaista, vastaa lapsen tarpeisiin ja että se toteuttaa lapsen oikeuksia (kokonaisvaltaiseen hoitoon ja huolenpitoon) osin rajoittamalla niitä (Kekoni & al. 2008, 12). Erityinen huolenpito on käsitteenä ja käytäntönä melko tuore ja sen sisältöjä ei ole paljoakaan tutkimuksellisesti avattu. Erityisen huolenpidon sisällöllinen määrittely hoivan tutkimuksen näkökulmasta on erityisen kiinnostavaa siksin, että se sijoittuu omintakeisesti yhtäältä rajoittamisen ja toisaalta hoidon ja huolenpidon välimaastoon.

Erityisen huolenpidon käsite on peräisin 1990-luvulta, jolloin alettiin keskustella suljetun hoidon tarpeesta suomalaisessa lastensuojelussa. Vuonna 1987 oli lakkautettu viimeinen suljetun lastensuojelullisen hoidon yksikkö, eikä suljettua hoitoa tai suljettuiksi kutsuttuja yksiköitä ollut sen jälkeen ollut käytössä. Vuonna 1998 sosiaali- ja terveysministeriön työryhmä, jonka tehtävänä oli käsitellä lastensuojelun sijaishuollon vastentahtoisia toimenpiteitä, totesi, että vaikka tarvetta tuollaiselle yksikölle on, ei toimintaa voi käynnistää suljetun hoidon nimellä. Muistiossa (Sijaishuollon pakkotoimintoryhmän muistio, 57) todetaan, että ”käsitettä suljettu hoito ei voi ottaa huomioon uusi perusoikeussäännöstämme ja kansainväliset ihmisoikeussopimusvelvoitteemme sekä ehdotetun hoidon ja huolenpidon luonne ja tavoite pitää perusteltuna eikä hyväksyttävänä”. Tällä perusteella työryhmä ehdotti suljetun hoidon sijasta käytettäväksi käsitettä ”erityinen huolenpito”. Kymmenen vuotta myöhemmin käsite otettiin käyttöön uudessa lastensuojelulainsäädännössä (LSL 471/2007).

Erityinen huolenpito on suljetussa tilassa toteutettua lastensuojelun hoitoa ja huolenpitoa, jonka tavoite on hoidollis-kasvatuksellinen. Erityistä huolenpitoa käsittelevät pykälät tulivat lainsäädäntöön vuonna 2007, mutta niitä on joiltakin osin tarkennettu vuosina 2008 ja 2010. Erityinen huolenpito kuuluu lastensuojelulain mahdollistamiin rajoittamistoimenpiteisiin. Erityisestä huolenpidosta säädetään lastensuojelulain (417/2007) 71. §:ssä:

Erityisellä huolenpidolla tarkoitetaan sijaishuollossa olevalle 12 vuotta täyttäneelle lapselle lastensuojelulaitoksessa järjestettävää erityistä, moniammatillista hoitoa

ja huolenpitoa, jonka aikana lapsen liikkumisvapautta voidaan hänen hoitonsa ja huolenpitonsa edellyttämässä laajuudessa rajoittaa.

Erityistä huolenpitoa voidaan järjestää lapselle ”vakavan päihde- tai rikoskierteen katkaisemiseksi tai kun lapsen oma käyttäytyminen muutoin vakavasti vaarantaa hänen henkeään, terveyttään tai kehitystään” (LSL, 71. §). Erityisen huolenpidon tavoitteena on katkaista lapsen häntä itseään vahingoittava käyttäytyminen ja mahdollistaa lapselle annettava kokonaisvaltainen huolenpito (LSL, 72. §). Kyseessä täytyy olla siis lapsen omasta käyttäytymisestä (ei tämän ympäristöstä) lähtöisin oleva vakava ongelma. Käytännössä tällainen ongelma voi olla esimerkiksi se, että lapsi karkaa jatkuvasti sijoituspaikastaan. Edellä mainittujen lisäksi erityisen huolenpidon edellytyksenä on, että sijaishuoltoa ei ole mahdollista järjestää muulla tavoin eivätkä terveydenhuollon palvelut soveltu tilanteesta käytettäväksi. Tässä korostetaan erityisen huolenpidon viimesijaisuutta sekä lasten sijaishuollon käytäntönä että suhteessa terveydenhuollon palveluihin. Päätöksen erityiseen huolenpitoon sijoittamisesta tekee sosiaalihuollon johtava viranhaltija moniammatillisen arvion pohjalta. Käytännössä tämä moniammatillinen arvio tehdään ja sijoitus erityisen huolenpidon yksikköön valmistellaan usein lastensuojelulaitoksessa, johon lapsi on jo entuudestaan sijoitettuna, ja jossa toimii erillinen erityisenhuolenpidon yksikkö.

Erityisen huolenpidon sisältöä määritellään heikosti lainsäädännössä. Se kuvataan ”moniammatilliseksi hoidoksi ja huolenpidoksi” (LSL, 71. §), jonka tavoitteena on ”mahdollistaa kokonaisvaltainen huolenpito” (LSL, 72. §). Moniammatillista hoitoa ja huolenpitoa määritellään luettelemalla asiantuntijuusalueet (kasvatuksellinen, sosiaalityön, psykologinen ja lääketieteellinen asiantuntemus), joiden edustajien lapsen hoitoon ja huolenpitoon tulee osallistua (LSL, 73. §). Lisäksi lastensuojeluin 73. §:ssä määritellään, että erityistä huolenpitoa järjestävässä laitoksessa tulee olla ”toiminnan edellyttämä tehtävään soveltuvan ammatillisen tutkinnon omaava henkilöstö ja erityisen huolenpidon järjestämiseksi terveydellisiltä ja muilta olosuhteiltaan asianmukaiset tilat”. Saman pykälän (LSL, 73. §) lopussa erityisen huolenpidon suljettu luonne kuvataan toteamalla, että erityisen huolenpidon ajan ”lasta voidaan estää poistumasta laitoksen tiloista ilman lupaa tai valvontaa”. Hoito ja huolenpito määritellään lainsäädännössä siis ainoastaan sitä toteuttavien asiantuntija-

tahojen nimeämisen, hoidon kohteena olevien lasten ja nuorten ongelmakäyttäytymisen muotojen listaamisen sekä laitoksen ulkopuolisten puitteiden määrittelyn kautta.

Erityisen huolenpidon käytäntöjä on tutkittu vain vähän. Ainoa tiedossamme oleva laajempi kartoitus aiheesta on vuodelta 2008 (Kekoni & al. 2008), ja se kohdistui valtion koulukotien erityisen huolenpidon yksiköihin. Kartoituksen yhteydessä erityisen huolenpidon käytäntöjä tutkittiin haastatteluilla, joissa erityisen huolenpidon yksiköissä sijoitettuna olleita nuoria ja niissä työskentelevää henkilökuntaa haastateltiin omina ryhmänään. Kummankin ryhmän kanssa tehtiin kolme haastattelua (yksi kussakin valtion koulukodin erityisen huolenpidon yksikössä). Haastatteluihin osallistui yhteensä 11, iältään 12–16 vuotiasta nuorta (kaksi tyttöä ja yhdeksän poikaa) ja 16 eri ammattiryhmiä edustavaa työntekijää (joista kaikki yhtä psykologia lukuun ottamatta olivat osastoilla työskenteleviä hoitajia). Haastattelut tehtiin osallistavalla menetelmällä. Kysymyksenä esitettiin, ”mikä on erityistä erityisessä huolenpidossa?” ja ”mikä on huolenpitoa erityisessä huolenpidossa?”. Nuorten kanssa haastatteluja ohjaavana aineistona käytettiin myös nuorten yksiköstä tutkijoiden pyynnöstä ottamia valokuvia. Haastattelun aikana rakennettiin käsitkarttaa, johon haastateltujen käyttämät termit pyrittiin kirjaamaan mahdollisimman autenttisine. Aineiston analyysi rakennettiin tämän varaan aineistolähtöisen sisällönanalyysin menetelmällä.

Nuorten haastatteluissa erityisen huolenpidon luonne näyttäytyi vahvasti rajoittavina ja eristävinä toimenpiteinä (Kekoni 2008, 68–79). Suljettu tila sekä muut yksiköissä käytetyt rajoittamisen käytännöt (kuten yhteydenpidon rajoittaminen) rajasivat nuorten mielestä olennaisesti heidän vapauttaan ja itsemääräämisoikeuttaan. Suljettujen ovien takana elämistä verrattiin vankilassa olemiseen. Toisaalta muutama nuori kuvasi lukittuja ovia myös turvallisuuden takeena. Nuoret kertoivat erityisestä huolenpidosta myös käytänteinä, joissa nuoren oikeus yksityisyyteen vaarantui ja muiden nuorten ja hoitajien kanssa jaettuun yhteisöllisyyteen pakotettiin. Henkilökunnan koettiin puuttuvan nuorten elämään niin paljon, että syntyi ulkopuolisuuden kokemus suhteessa omaan elämään ja siihen vaikuttaviin päätöksiin. Myös nuorten mahdollisuus itse vaikuttaa erityiseen huolenpitoon sijoittamiseen tai huolenpidon sisältöihin kuvattiin haastatteluissa heikoksi.

Varsinaisista huolenpidon kokemuksista kerrottiin hyvin vähän. Kun nuoria pyydettiin valokuvaamaan erityistä huolenpitoa, tulokseksi saatiin pääasiassa lukkoja ja hälytysjärjestelmiä esittelevä kuvasarja. Nuorten haastatteluissa pohdittiin myös sitä, onko erityisen huolenpidon tarkoituksaan olla ”huolenpitoa” vai onko se pikemminkin nuorelle langetettu rangaistus hänen aiemmin huonosti sujuneesta sijoituksestaan ja ”huonosti eletystä elämästä”. Nuorten näkemystä huolenpidosta kuvaa seuraava haastattelulainaus, jossa kaksi nuorta vastaa tutkijan esittämään kysymykseen huolenpidon sisällöistä varsin ytimekkäästi:

T: Mikä täällä on huolenpitoa?

H1: Kaikki nuo ovet.

H2: Nuo ovet ja se, että ohjaaja puuttuu kaikkeen. (Kekoni 2008, 71.)

Laitostyö erityisen huolenpidon yksiköissä eroaa joiltakin osin muusta lastensuojelun laitostyöstä. Työntekijöitä on lasten lukumäärään nähden enemmän, ja heiltä edellytetään ammatillista koulutusta. Sijoitettuja nuoria oli vuonna 2008 tutkituissa yksiköissä kolmesta neljään, ohjaajien määrää vaihteli seitsemästä kymmeneen. Työskentely myös tapahtuu kestoltaan rajoitetun ajanjakson kuluessa: yli 90 vuorokauden sijoitus ei ole mahdollinen. Tavoitteena erityisessä huolenpidossa pidetäänkin ensisijaisesti nuoren pysäyttämistä. Myös erityisen huolenpidon yksikön tila määrittää työskentelyä enemmän kuin muissa lastensuojelun yksiköissä, sillä se on suljettu, eikä pääsyä ulos tai muihin tiloihin ole. Edellä esitellyssä tutkimusraportissa tutkittujen yksiköiden koko vaihteli 80 neliömetristä 163 neliömetriin. Etenkin pienimmässä yksikössä työntekijät ja nuoret olivat sananmukaisesti lähellä toisiaan. (Pösö & al. 2010, 250–251; Kitinoja 2008, 35.)

Työntekijöiden haastatteluissa erityinen huolenpito työnä kiteytyi kolmeen seikkaan: se merkitsi aikuisten aktiivista läsnäoloa nuorten arjessa, ulkopuolisten ärsykkeiden minimoimista ja vaativaa tiimityötä. Tärkeänä näyttäytyi työntekijöiden toistuvasti korostama aikuisten läsnäolon velvoite. Huolenpito jäsenyi nimenomaan nuoren ja aikuisen – ei esimerkiksi ammattilaisen ja aikuisen – väliseksi huolenpitosuhteeksi. Aikuisten aktiivinen läsnäolo tarkoitti sitä, että nuorten keskinäistä toimintaa ja ajattelumaailmaa pyrittiin muuttamaan olemalla aikuisena läsnä ja tarjoamalla mahdollisuutta vuorovaikutussuhteeseen. Tällaisen vuorovaikutussuhteen katsottiin toteutuvan par-

haiten ärsykeiltään minimaalisessa ympäristössä. Työntekijät puhuivatkin paljon siitä, kuinka tärkeää oli sulkea esimerkiksi mediaärsykeitä pois, jotta nuoret keskittyisivät ajattelemaan omaa tilannettaan ja käyttäisivät hyväkseen mahdollisuutta aikuiskontaktiin. Työ edellytti yksikön työntekijöiden yhteistyötä. Usein kerrottiin, että erityisen huolenpidon yksiköt mahdollistavat – ja niissä tarvitaan – enemmän työntekijöiden keskinäistä tiimityötä ja moniammatillisessa työryhmässä toimimisen taitoja kuin muussa lastensuojelulaitoksessa tehtävässä työssä. (Kekoni 2008, 80–90; Pösö & al. 2010, 252–253.)

Erityinen huolenpito on yksi esimerkki hoivasta, johon liittyy juridinen velvoite (hoivan juridisesta sidoksesta, Anttonen 2009). Hoivaa on tutkittu erityisesti hoivan tekijän näkökulmista, kun taas hoivan tarvitsijan tai vastaanottajan näkökulma on avautunut vasta aivan viime vuosina osaksi tutkimuskeskusteluja (Anttonen & Zechner 2009, 36–43; Rummery & Fine 2012, 324–326). Esimerkiksi miesten rooli ja toimijuus hoivaksi käsitteellistetyissä toimissa ovat tulleet näkyviksi tutkimuksessa viime vuosikymmeninä (Anttonen & Zechner 2009, 43–45). Erityisen huolenpidon käytännössä hoivan tuottajan ja vastaanottajan näkökulmat virittävät eteenpäin hoivatutkimuksen keskustelua ja hoivan ja kontrollin sekä vallan ja huolenpidon hienojakoisista ja tilallistuvista suhteista.

Huolenpidon erityisyys ja hoivan moniulotteisuus

Tronto (2009, 105–108) jäsentää hoivan nelivaiheiseksi prosessiksi, jonka vaiheet ovat keskinäisen yhteyden kautta vuorovaikutteisia. Ensimmäistä vaihetta hän nimittää hoivaksi tai huolenpidoksi jostakin (*caring about*). Tällainen hoivan tai huolenpidon aste kiinnittyy huomioiduksi tulemisen (*recognition*) tai *välittämisen* prosesseihin (ks. myös Kirsi 2004, 20). Toinen askelma muodostuu huolto-, hoiva tai huolenpitoprosesseista, joihin sisältyy vastuiden ja niihin vastaamisen käsittelyä (*care-for*). Suomenkielisessä tutkimuksessa tätä vaihetta on nimetty varsinaiseksi *hoitamisen* prosessiksi (Kirsi 2004, 20–22). Näissä prosesseissa huomio ei kiinnity ainoastaan hoivan yksittäistapauksellisuuteen – joskin sekin on tässä huomioitu – mutta myöskin hoivan käytänteisiin osana laajempia sosiaalisia ja poliittisia yhteyksiä. Kolmas vaihe on hoivan antaminen ja kohdentaminen (*care-giving*),

joka viittaa suoriin, käytännöllisiin ja aina ihmiskohtaisiin hoivan tapauksiin välittömässä arjessa ja sen käytännöissä. Tätä vaihetta voidaan kutsua myös *huolenpidoksi* (Kirsi 2004, 20–22). Neljäntenä elementtinä hoivan- ja huolenpidon prosessit jussa määrittävät *hoivan vastaanottamisen ulottuvuudet* (*care receiving*) (Tronto 2009, 105–108).

Tronton (2009, 105–108) jäsenystä hoivasta nelivaiheisen prosessin on kiinnostavaa tarkastella suhteutettuna erityiseen huolenpitoon. Voisiko tämän jäsenyyksen kautta tehdä näkyväksi tai määritellä paremmin sitä, mitä erityinen huolenpito hoitona ja huolenpitona on?

Ensimmäisen tason mukaisesti erityinen huolenpitoa voisi tarkastella hoitajien nuoria kohtaan osoittamaksi ”välittämiseksi” tai perustarpeisiin kohdistuvaksi huolloksi. Kuitenkaan pelkkä huolto tai välittäminen ei riitä, kun kyseessä on vahva ja vain tarkoin lastensuojelullisin perustein toimeksi pantava rajoittamistoimenpide, jonka tavoitteena on pysäyttää lapsen omaa kehitystään vaarantava toiminta. Tarvitaan nimenomaan vahvempia hoidollisia jäsenyyksiä siitä, millaisilla keinoilla tämä toiminta saadaan erityisen huolenpidon jakson aikana päättymään.

Tarkasteltaessa erityistä huolenpitoa ”hoitona” (Tronton jäsenyyksen toinen taso), voidaan erityinen huolenpito liittää esimerkiksi yksilönvapaudesta ja itsemääräämisoikeudesta käytäviin keskusteluihin. Voidaanko vahvasti yksilön perusoikeuksia rajoittavia toimia – kuten tilallista sulkeamista ja yhteydenpidon rajoittamista – käyttää hoidon keinoina ja perusteluina? Millaisena hoitona erityinen huolenpito näyttää, kun sen mahdollistamia rajoittavia toimia tarkastellaan suhteutettuna yksilön perusoikeuksiin tai muihin yhteiskuntamme käytäntöihin, joissa samantyyppisiä rajoittavia toimia on mahdollista toteuttaa (esim. vankilarangaistus tai suljettu psykiatrinen hoito)?

Kolmannella Tronton hoivan jäsenyyksen tasolla erityistä huolenpitoa voidaan tarkastella yksilöön kohdistuvana, tapauskohtaisesti tuotettuna huolenpitona. Tätä huolenpitoa tuottaa ammattitutkinnon suorittanut henkilöstö, ja sen kohteena on erityiseen huolenpitoon sijoitettu lapsi tai nuori. Tähän ensikäden huolenpitotyöhön osallistuu myös moniammatillinen työryhmä. Yhdessä kaikki lapsen tai nuoren huolenpitoon osallistuvat henkilöt tuottavat kokonaisvaltaista huolenpitoa, jonka tavoitteena on saada nuoren elämässä aikaan muutos, jonka seurauksena lapsi tai nuori ei enää vahingoita itseään omalla toiminnallaan.

Se, kuinka tämä huolenpito erityisessä huolenpidossa toteutuu, voi aiheesta aiemmin tehdyn tutkimuksen (Kekoni & al. 2008) tuloksiin perustuen näyttäytyä hyvinkin ristiriitaisena. Sijoitetuille nuorille ”huolenpito” voi näyttäytyä vahvasti heidän vapauttaan ja oikeuksiaan rajaavana ”sulkemisena ja rajoittamisena”, vaikka työntekijät nimeävät samat elementit keinoiksi tuottaa huolenpitoa nuorten vaikeissa tilanteissa. Myös Tronton (mt.) näkemys hoivasta jatkuvana prosessina, on erityisen huolenpidon tarkastelussa kiinnostava. Erityinen huolenpito on kestoltaan rajattu, tietyn käyttäytymisen pysäyttämiseen tähtäävä käytäntö, ja sen suhde sekä jaksoa edeltävään että erityisesti sitä seuraavaan nuoren sijoituspaikkaan ja siellä toteutettuun huolenpitoon on kiinnostava. Millainen huolenpidon jatkuvuus tässä prosessissa toteutuu?

Neljäs taso, hoivan vastaanottaminen, on erityisen huolenpidon sisällöllisessä jäsentämisessä myös mielenkiintoinen. Lainsäädännössä vastaanottajaksi määritellään vähintään 12-vuotias lapsi, joka omalla käyttäytymisellään vaarantaa henkeään, terveyttään tai kehitystään. Erityisen huolenpidon sisältöjen ja tavoitteiden voisikin ajatella lähtevän vastauksen etsimisestä siihen, millaisesta hoidosta erityisen huolenpidon kohteena olevat lapset tai nuoret erityisesti hyötyvät. Aiemmassa tutkimuksessa (Kekoni & al. 2008) on todettu, että erityiseen huolenpitoon sijoitetut nuoret kokevat vahvaa ulkopuolisuutta suhteessa omaa elämänsä koskevaan päätöksentekoon ja ratkaisuihin. Voitaisiinkin edelleen pohtia sitä, kuinka erityisen huolenpidon kohteena olevat lapset tai nuoret pääsisivät entistä paremmin myös itse tuomaan esille näkemyksiään ja tarpeitaan heihin kohdistuvasta huolenpidosta sekä sen jatkuvuudesta.

Hoivan ja huolenpidon sekä sosiaalisten vastuiden käytännöt liittyvät myös resurssikysymyksiin. Hoiva ja huolenpito asettuvat itsensä mittareiksi, ja ne kuvaavat muun muassa ”riittävyttä” tai vaikkapa vaikuttavuutta. (Tronto 2009, 110.). Lisäksi hoivan ja huolenpidon dilemma on konflikti-ulottuvuus, sillä hoivan vaiheistetut prosessit voivat sisältää konfliktin ituja sekä sisäisesti etä vuorovaikutteisesti. Esimerkiksi hoivan ja huolenpidon moniammatilliset käytännöt voivat sisältää monien erityyppistenkin orientaatioiden kohtaamisia, joissa näkemykset voivat olla ristiriitaisia keskenään. (Mt., 109.) Hoivan etiikan tutkimusorientaation soveltaminen huolenpidon moniammatillisten käytäntöjen, monialaisen tiedon ja vaikkapa sosiaalityön asiakkuuden kehittämiseen

voisi tuoda uusia tutkimuksellisia avauksia tiedon, toimijuuden ja etiikan suhteisiin.

Erityisen huolenpidon osalta olisi kiinnostavaa tarkastella tässä kehityksessä sitä, millaiseksi huolenpidon prosessit rakentuvat moniammatillisessa yhteistyössä ja kuinka monialaista tietoa jaetaan ja toteutetaan erityisen huolenpidon kontekstissa? Oman lisäarvonsa tähän tarkasteluun toisi moniammatillisten toimijoiden ja käytäntöjen tarkastelu suhteessa esimerkiksi erityisen huolenpidon käytäntöjen eettisyyden pohdintaan. Hyödyttäänkö moniammatillisesta (kasvatuksellisesta, sosiaalityön, psykologian ja lääketieteellisestä) asiantuntemuksesta lapsen tai nuoren hoidossa ja huolenpidossa silloin, kun lapsi on tilallisesti ”ulkoistettu” normaalista elämänpiiristään ja sijoitettu yksikköön, joka on täysin irrallaan ulkopuolisesta maailmasta ja nuoren arkisesta elämänmenosta?

Yhteenveto

Tronto (2009, 145) määrittelee hoivan ja huolenpidon kysymysten rakentuvan pohjimmiltaan siitä, että ihminen voi – lyhyemmän tai pidemmän aikaa – tarvita huolenpitoa tai hoivaa muilta ihmisiltä eikä hän kykene sitä itse aikaansaamaan. Tähän sisältyy kysymys hoivan ja huolenpidon käytäntöjen sisäisistä valta- ja arvosuhteista. Hoiva ja huolenpito voidaan myös nähdä erityisinä sosiaalisina ja yhteisöllisinä lupauksina, joihin kuitenkin liittyy aina vallan ulottuvuus (mt., 122). Valta tulee tällöin ymmärretyksi monimuotoisena, suhteisiin ja suhteissa rakentuviin positiointeihin liittyvänä toimintana, ei ainoastaan tiettyyn toimijaan tai hänen toimijuuteensa kiinnittyvinä mekanismeina. Hoiva suhteena ja siihen liittyvien vallan ulottuvuuksien hienojakoisuus tulee ymmärretyksi myös hoivan prosessiluonteen kautta.

Erityinen huolenpito on toimijuuksiltaan ja valtasuhteiltaan sekä tilallisilta merkityksiltään erityi-

nen hoivan ja huolenpidon käytäntö sekä lastensuojelussa että laajemmin ymmärrettyinä yhteiskunnallisena tai yhteiskunnallistettuna hoivan käytäntönä. Erityisen huolenpidon tarkoitus on pysäyttää, katkaista jonkin toiminnan jatkumo ja saada aikaan muutos. Tässä hoivan jatkumo saa hoivatutkimukseenkin nähden uusia avauksia. Lisäksi erityinen huolenpito hoivakäytäntönä sisältää tällöin erityisen ajallisen muutosvoiman merkityksen.

Erityisen huolenpidon käytäntöjen sisäiset valta- ja arvosuhteet ovat myös eräs tärkeä näkökulma, josta erityistä huolenpitoa voisi tarkastella. Tämä ristiriita tulee esille jo siinä lähtökohdassa, että erityinen huolenpito on sekä lastensuojelulaissa nimetty rajoitustoimenpide, että tilallisesti ja ajallisesti rajattu hoitokäytäntö. Kun lapsen tai nuoren elämäntilaa ja siihen liittyviä toimintoja rajoitetaan niin vahvasti kuin erityisessä huolenpidossa tehdään, vallan kysymykset ovat olennaisia. Valta näyttäytyy niin erilaisissa toimijoiden välisissä suhteissa (esimerkiksi lapsen ja erityiseen huolenpitoon sijoittamisen päätöstä valmistelleen sosiaalityöntekijän suhteessa tai lapsen ja häntä kohtaan rajoittavia toimenpiteitä toteuttavien yksikön työntekijöiden välisissä suhteissa) kuin puhtaasti nuoren omaan elämään liittyvien valintojen tai päätösten näkökulmasta. Erityisen huolenpidon yksiköihin sijoitettuina olevat nuoret ovat tuoneet esille muun muassa kokemuksiaan vallan puutteesta suhteessa omaan elämäänsä liittyviin valintoihin, esimerkiksi siihen, mihin lapsi sijoitetaan tai millaisia hoitotoimenpiteitä tämä kaipaa (ks. Kekoni & al. 2008).

Voitaisiinko myös itse huolenpidon sisältöjä jäsentää kiinnittämällä enemmän huomiota valtasuhteisiin ja vallankäytön menetelmiin? Valtasuhteiden avaaminen ja hoivatutkimuksen linkityksen aukikirjoittamisen jatkaminen voisivat tuoda uusia näkökulmia ja kaivattua läpinäkyvyyttä erityisen huolenpidon eettiseen tarkasteluun ja sen käytäntöjen eettiseen toteuttamiseen.

KIRJALLISUUS

Anttonen, Anneli: Hoivan yhteiskunnallistuminen ja politisoituminen. S. 54–98. Teoksessa Anttonen, Anneli & Valokivi, Heli & Zechner, Minna (toim.): Hoiva. Tutkimus, politiikka ja arki. Tampere: Vastapaino, 2009.

Anttonen, Anneli & Valokivi, Heli & Zechner, Minna: Johdanto. S. 7–15. Teoksessa Anttonen, Anneli & Valokivi, Heli & Zechner, Minna (toim.): Hoiva. Tutkimus, politiikka ja arki. Tampere: Vastapaino, 2009.

Anttonen, Anneli & Sointu, Liina & Valokivi, Heli & Zechner, Minna: Lopuksi. S. 238–254. Teoksessa Anttonen, Anneli & Valokivi, Heli & Zechner, Minna (toim.): Hoiva. Tutkimus, politiikka ja arki. Tampere: Vastapaino, 2009.

Anttonen, Anneli & Zechner, Minna: Tutkimuksen lähestymistapoja hoivaan. S. 16–53. Teoksessa Anttonen, Anneli & Valokivi, Heli & Zechner, Minna (toim.): Hoiva. Tutkimus, politiikka ja arki. Tampere: Vastapaino, 2009.

- Berridge, Davis & Brodie, Isabelle: *Children's Homes Revisited*. London: Jessica Kingsley Publishers, 1998.
- Eronen, Tuija: Katsaus 2000-luvulla julkaistun suomalaisen lastensuojelututkimukseen. Sosiaalialan kehittämishanke. Lastensuojelun kehittämisohjelma, 2007. Held, Virginia: *The Ethics of Care. Personal, Political, and Global*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Holland, Sally: Looked After Children and the Ethic of Care. *British Journal of Social Work* 40 (2009): 6, 1664–1680.
- Kekoni, Taru: Erityinen huolenpito arjen käytäntöinä. S. 65–91. Teoksessa Kekoni, Taru & Kitinoja, Manu & Pösö, Tarja: Erityinen huolenpito koulukodeissa. Raportteja 36. Helsinki: Stakes, 2008.
- Kekoni, Taru & Kitinoja, Manu & Pösö, Tarja: Erityinen huolenpito koulukodeissa. Raportteja 36. Helsinki: Stakes, 2008.
- Kirsi, Tapio: Rakasta, kärsi ja kirjoita. Tutkimus demen-toitunutta puolisoaan hoitaneiden naisten ja miesten hoitokokemuksesta. *Acta Electronica Universitatis Tamperensis* 399. Tampere: Tampereen yliopisto, 2004.
- Kitinoja, Manu: Erityinen huolenpito seurantatutkimuksen valossa. Teoksessa Kekoni, Taru & Kitinoja, Manu & Pösö, Tarja: Erityinen huolenpito koulukodeissa. Raportteja 36. Helsinki: Stakes, 2008.
- Lastensuojelulaki (LSL) 2007/417
- Lastensuojelun ympärivuorokautinen hoito ja kasvat-
us. Valtakunnallinen valvontaohjelma. Valvontaohjel-
mia 4: 2012. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan lupa-
ja valvontavirasto, 2012.
- Nussbaum, Martha: *Frontiers of justice. Disability, nation-
ality, species membership*. Cambridge, Mass: The
Belknap Press of Harvard University Press, 2006.
- O'Neill, Teresa: *Children in Secure Accommodation. A
gendered Exploration of Locked Institutional Care
for Children in Trouble*. London: Jessica Kingsley
Publishers, 2001.
- Pekkarinen, Elina: Lastensuojelun tieto ja tutkimus.
Asiantuntijoiden näkökulma. Nuorisotutkimusver-
kosto verkkojulkaisuja 51. Helsinki: Nuorisotutki-
musverkosto & Nuorisotutkimusseura & Lapsuu-
dentutkimuksen seura & Lastensuojelun Keskus-
liitto & Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2011.
- Pösö, Tarja & Kitinoja, Manu & Kekoni, Taru: Locking
Up for the Best Interest of the Child. Some Prelim-
inary Remarks on 'Special Care'. *Youth Justice: An
international journal* 10 (2010): 3, 245–257.
- Rummery, Kirstein & Fine, Michael: *Care: A Critical
Review of Theory, Policy and Practice*. *Social Policy
& Administration* 46 (2012):3, 321–343.
- Sijaishuollon pakkotoimityöryhmän muistio. Työryh-
mämuistioita 1998: 22. Helsinki: Sosiaali- ja ter-
veysministeriö, 1998.
- Statham, June & Mooney, Ann: *Location, Location,
Location: The Importance of Place in Care Work
with Children*. S. 71–89. Teoksessa Boddy, Janet
& Cameron, Claire & Moss, Peter (toim.): *Care
Work. Present and Future*. London & New York:
Routledge, 2006.
- Steckley, Laura & Smith, Mark: *Care Ethics in Residen-
tial Care: A Different Voice*. *Ethics and Social Wel-
fare* 5 (2011): 2, 181–195.
- Tarvainen, Merja: *Production, Reproduction and Ci-
tizenship – Key Discourses of Social Policy in the
Turn of the 20th Century*. Publications of the Uni-
versity of Eastern Finland. Dissertations in Social
Sciences and Business Studies. no. 49. Kuopio:
University of Eastern Finland, 2012.
- Tervonen-Arnkil, Kaisa: Lapsen eristäminen huolenpito-
na lastensuojelulaitoksessa. S. 28–34. Teoksessa Ter-
vonen-Arnkil, Kaisa (toim.): *Vaikeahoitoisten lasten
ja nuorten hoitomenetelmiä lastensuojelulaitoksissa*.
Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto, 2001.
- Tronto, Joan C.: *Moral Boundaries. A Political Argu-
ment for an Ethic of Care*. [Original from 1993.]
New York: Routledge, 2009.

TIIVISTELMÄ

Merja Tarvainen & Taru Kekoni: Erityistä huolenpitoa. Lastensuojelun erityisen huolenpidon käsite ja käytäntö hoivatutkimuksen kentällä

Hoivatutkimus on erittäin tuore tutkimusalue, jossa on monia katvealueita. Hoivan käsite tarjoaa avaimia monimuotoisten hoivan ja huolenpidon käytäntöjen ymmärtämiseen ja niiden tietoteoreettiseen erittelyyn. Eräänä ”katvealueena” voidaan hahmottaa myös lastensuojelun käytänteitä, joita voidaan jäsentää hoivan käsittein. Lisäksi lastensuojelussa esimerkiksi laitos- ja suljettujen hoitokäytänteiden on sanottu olevan jopa ”teoreettisessa tyhjiössä”.

Tutkimmekin mahdollisuuksia erään lastensuojelullisen käsitteen ja käytännön, erityisen huolenpidon, kytkemisen osaksi hoivatutkimuksen kenttää sekä hoivan etiikan keskustelua. Tutkimus on käsitteellisesti-teoreettinen, mutta linkittyy läheisesti lastensuojelun käytännön kenttään ja siellä toteutettuihin toimintatapoihin. Erityinen huolenpito on leimallisesti Suomen kontekstiin paikantuva käsite, mutta se asettuu kuitenkin kansainvälisesti tarkasteltuna

suljetun lastensuojelun laitoshoidon kenttään.

Erityinen huolenpito on toimijuuksiltaan ja valtasuhteiltaan sekä tilallisilta merkityksiltään erityinen hoivan ja huolenpidon käytäntö sekä lastensuojelussa että laajemmin ymmärrettyä yhteiskunnallisenä tai yhteiskunnallistettuna hoivan käytäntönä. Erityisen huolenpidon tarkoitus on pysäyttää, katkaista jonkin toiminnan jatkumo ja saada aikaan muutos. Tässä hoivan jatkumo ja muutoshakuisuus saavat hoivatutkimuksenkin kontekstissa aivan uusia ulottuvuuksia. Lisäksi moniammatillisen tiedon ja eettisen toiminnan ulottuvuudet asettuvat tässä kontekstissa erityisen sensitiivisiin asemiin. Erityisen huolenpidon eettiseen tarkasteluun ja sen käytäntöjen eettiseen toteuttamiseen valtasuhteiden avaaminen sekä hoivatutkimuksen linkityksen aukikirjoittamisen jatkaminen voisikin tuoda uusia näkökulmia ja lisätä kaivattua läpinäkyvyyttä.

Avainsanat: hoivatutkimus, erityinen huolenpito, laitoshoido, lastensuojelu, hoivan etiikka.